

נוביני קרקובסקיה Nowiny Krakowskie

ארגון יוצאי קרקוב בישראל
Zwiazek Krakowian w Izraelu
Association of Cracowians in Israel

כתיבה, עריכה והבאה לדפוס: לילי הבר
cracowassociation@gmail.com
טלפון: 054-4436366, פקס: 09-9579540
http://cracowassociation.blogspot.co.il/
ת.ד. 17209 תל אביב 6117102

גליון 71, נובמבר 2012 חשוון תשע"ג

בטאון ארגון יוצאי קרקוב בישראל

GETTO - SZLAK PAMIĘCI
קרקוב נתיב הזיכרון הגטו
THE GHETTO MEMORY TRAIL
1941-1943

W tym miejscu, w dawnym budynku szkolnym Stowarzyszenia Talmud Torá, w 1940 r. dr Aleksander Bieberstein uruchomił Szpital Zakaźny, który 1941 r. znalazł się w granicach getta.

בבניין זה שבו שכנה חברת "תלמוד תורה", הוקם בשנת 1940 בית החולים למחלות זיהומיות על ידי ד"ר אלכסנדר ביברשטיין. החל מ-1941 הועבר ופעל בית החולים בתחומי הגטו.

In this place stood the former school building of the Talmud Torah Association, in which Dr Aleksander Bieberstein set up in 1940 a Contagious Diseases Hospital, which remained in the Ghetto after 1941.

השלט ברח' רקבקה 30. הצלם: אדם מושיאל

נתיב הזכרון בגטו

ב-25 בנובמבר ש.ז. יתקיים באיזור הגטו לשעבר בפודגוז'ה טקס הסרט הלוט מעל 7 שלטים בהם מפורטים אירועים עיקריים שהיו במקום. בשלטים, בשפות פולנית, עברית ואנגלית מסופר מה קרה בכל מקום:

- ◆ ברחוב יוזפינסקה 18 "בבנין זה פעל בשנים 1943-1941 הארגון לעזרה הדדית. בבנין הסמוך, מס' 22, שכן מעון יום לילדים בני 6-14. בעת חיסול הגטו, במרס 1943, רצחו הכובשים הגרמנים את כל הילדים ששהו במקום."
- ◆ ברחוב יוזפינסקה 14 "בשנים 1943-1941 פעל בבנין זה בית החולים היהודי. במרס 1943, בעת חיסול הגטו, רצחו הכובשים הגרמנים את כל המאושפזים ואת צוות בית החולים."
- ◆ רחוב רקבקה 30: "בבנין זה, שבו שכנה חברת 'תלמוד תורה', הוקם בשנת 1940 בית החולים למחלות זיהומיות על ידי ד"ר אלכסנדר ביברשטיין. החל מ-1941 הועבר ופעל בית החולים בתחומי הגטו."
- ◆ פינת רחוב ינובה ולה: "במקום זה רצחו, בשנת 1942, הכובשים הגרמנים קבוצת קשישים, ביניהם האמנים הידועים הצייר אברהם נוימן והמשורר מרדכי גבירטיג."
- ◆ תחילת רחוב לימנובסקי: "בשנים בהם היה קיים הגטו 1943-1941, היתה הכניסה הראשית אליו בתחילת רחוב לימנובסקי. בבניין זה פעלה מועצת היהודים (היודנראט) שהוקמה על ידי הכובש הגרמני ונאלצה לבצע את הוראותיו."
- ◆ רחוב לימנובסקה 15 בבב: "ית זה פעל בשנים 1941-1942 בית האבות היהודי. בעת הגירוש של יהודי קרוב, ב-28 באוקטובר 1941, הכובשים הגרמנים הוציאו להורג ביריות את דיירי בית האבות ואת המנהל יעקב קראנץ."
- ◆ רחוב יוזפינסקה 10-12: "בשנים 1941-1942 פעל בבנין זה משרד התעסוקה אשר הפנה יהודים לעבודות כפייה. כאן פעל גם בית החולים לחולים כרוניים ומשתקמים, שנוהל על ידי ד"ר יוליאן אלכסנדרוביץ' וד"ר ברנרד בורנשטיין."

יבואו על התודה והברכה אותם רבים, בישראל ובקרקוב, אשר עמלו, טרחו, סייעו ועזרו להגשים את הפרוייקט. תודה מיוחדת לקתו'ינה צימרר שבלעדי עקשנותה, התמדתה והשקעתה אולי לא היה הפרוייקט מתגשם.

פתיתים

ארגון יוצאי קרקוב פתח בלוג <http://cracowassociation.blogspot.co.il/> בבלוג מתפרסמים כל הגליונות הקודמים של בטאון הארגון, ובקרב נפרסם שם גם סיפורי חיים של יוצאי קרקוב ומידע נוסף. עקבו אחרינו.

קהילת קרקוב נותרה ללא רב, לאחר שהרב בועז פש אשר כיהן כרב הקהילה למעלה מחמש שנים, סיים את שליחותו.

במסגרת פרוייקט הספרייה היהודית של עמותת ציולנט בקרקוב מוזמנים הילדים להשתתף בסדרת מפגשים "אונזער קינדער" המתקיימים בקפה "חדר" שברחוב יוזפה 36. יוזמי הפרוייקט מבקשים להביא לידיעת ציבור הקוראים הצעירים לא רק את התרבות היהודית, אלא גם את הרעיון של רב-תרבותיות וסובלנות. במפגשים יוקראו סיפורים ממיטב הספרות הפולנית-יהודית והפולנית.

באתר הספרייה הציבורית של ניו-יורק - New York Public Library למצוא למעלה מ-1,200 ספרי יזכור סרוקים של קהילות מזרח אירופה אשר חרבו בשואה. ניתן לאתר את ספר הקהילה על פי ABC בכתובת: <http://www.nypl.org/yizkor.nypl.org/index.php?id=1822>

עירי קרקוב

מי אינו אוהב את עיר מולדתו, מי אינו קושר לה כתרים, ותהא זו עיירה קטנטונת או עיר-בירה מפוארת? וכי למה לא אוהב את קרקוב שלי? ובכלל, הייתכן לא לאהוב את קרקוב? אפילו ויסלה הנהר – כנאמר בשיר עממי – אך ראה את קרקוב מיד התאהב בה ולאות אהבתו אליה הקיפה בסרט של תכלת.

מלבד סרט תכול של הוויסלה מקיפה את קרקוב מחגורת ירוקה של שדרת-ערמונים נהדרת – אותו ה"פלאנטי" של קרקוב ששמו יצא לתהילה. שם עברה עלי ילדותי המאושרת הפטורה מדאגות, שם עברו עלי נעורים מלאי חלומות ותקוות עד גיל הבגרות – תור התבוסה. עד עצם היום הזה שומעות אוזני את נפץ הערמונים ועיני תרות אחרי הכדורים הנוצצים, שסימן חורייין להם באמצעיתם – אישון הערמון הניבט מתוך כסותו הקוצנית. היינו מרבים לאסוף את הערמונים האלה, שזורים אותם בשרשרות ארוכות, קישוט לסוכה בחג-הסוכות, או שיחקנו בהם בכעין ביליארד ביתי. הילדות הקטנות היו מתקינות להן מהערמונים רהיטים לבבותיהן.

ערמוני-הסתיו בשדרות של קרקוב: שבילים מכוסי שטיח עלים מתים בגון החלודה. ערמוני-האביב – צחורים, תמירים ורעננים, מלאי שמחה ותקווה. השדרות האלה, שהקיפו את קרקוב בחגורת-אהבה, הובילו אותי בימי ילדותי אל ארמון-המלכים ואוול, ובטרם החליקו רגלי הקטנות בסנדלי-בד ענקיים (שחובה היתה לקשור אותם על גבי הנעליים) על רצפות חדרי-המלכים, בטרם התחלתי לבקר בקתדרה של ואוול כדי "להרהר באנדרטת התהילה", בטרם קלטו אוזני את סיפור הפעמון "זיגמונט" שהותך מתותחי שלל-הניצחון על אויבי פולין – כבר הזלתי דמעה על גורלה האכזר של "הנסיכה ואנדה, שלא רצתה בגרמני" והעדיפה להטביע את עצמה בגלי הוויסלה מאשר להינשא לזר. לבי הלם כפטיש כל-אימת שעברתי עם המטפלת שלי על פני "מאורת הדרקון", שנהג לבלוע לארוחת-בוקר בתולה מיפהפיות המקום.

איזה סיפורים נוראים לדמותו של משורר או ילד רך! למרבה המזל, עמד בימים הקדומים ההם מקצוע הסנדלרות בסימן פריחה וגם מערות גפרית נמצאו כנראה בסביבה. לא ייפלא ששולייית-הסנדלר סקובה, שהבין כנראה גם באמנות-המטבח,

החנות של יעקב גרוס ב-Rynek Główny 30 לממכר חריסנה, קריסטל, פורצלן ומוצרי תאורה

לא הכירו הפולנים בבניה של אהובתו כיורשים-לכתר. וכך, עם מותו של קאזימיז' הקיץ הקץ על השושלת המפוארת של הפיאסטים.

וכאן משתלב הוואוול שלי עם בית-הכנסת הקרקובאי העתיק "אלטע שול". אגדות של קרקוב המלכותית וקאזימיז' היהודית. האזנתי להן בטיילי עם אבי ז"ל בצהרי יום הכיפורים ברובע היהודי, בבתי-הכנסת שבכל קרן רחוב, או בבית-העלמין הקטן של רמ"א הגדול.

שתי חנויות היו לו לאבי יעקב גרוס משני עברי הכיכר הראשית – רינק גלובני בקרקוב, ושתייהן היו סגורות ומסוגרות ביום-הכיפורים. אבל בשבתות היה אבי פותח את דלתות חנויותיו לרווחה, תוך התכחשות למוסר הוריו האדוקים. דבר זה גרם לאבי מפח-נפש מסויים, אבל הוא לא יכול – כפי שנהג לומר – להרשות לעצמו שבוע-מסחרי בן חמישה ימים. חנויות הסוחרים היהודים בקאזימיז' היו סגורות בשבת, אבל ביום א' – יום המנוחה הרשמי – אפשר היה להיכנס אליהן ב"כניסה האחורית". השוטרים שומרי-החוק לא נהגו להעלים עין ומשום כך הופקדו משמרות נערים יהודים מדי יום א' על כל פינות הרחוב קרקובסקה, וכשהופיע בפאתי הרחוב שוטר שליח-השלטון, מיד נשמעה הסיסמה מפי הנערים, והלקוחות, שהיו באותה שעה בתוך החנות, נשתתקו ועצרו את נשימתם עד עבור זעם. אחר כך התנהל שוב המסחר כדרכו הקרקובאית.

(המשך בעמוד הבא)

נחלץ והכין כבש ממולא בגפרית והניחו בפתח מאורתו של הדרקון-הזללן: איזו תבערה בלועה של המפלצת! איזו דליקה במעיים! צריך היה לגמוע את הוויסלה כולה כדי לכבותה! והנהר הנאמן לא חסך את מימיו. הבטן של המפלצת התנפחה כמו בלון והתפוצצה. קול הנפץ האדיר הרעיד את הסביבה כולה וההד מצטלצל עד היום הזה בקרקוב. המלך קראקוס מינה את שולייית-הסנדלר לשלישו, ומאז מתגאים הסנדלרים בפולין במסורת מפוארת – עד הגיבור הלאומי, הסנדלר הווארשאי קילינסקי.

אך הבה נחזור לוואנדה: כמה גאות היו הקרקובאיות, שדחו את חיזורי המלך אשר הגיע אליהן במרכבה רתומה לשישה זוגות סוסים. האחת הטביעה עצמה בגלי הוויסלה והשניה העדיפה להגיע את צווארה הלבן לגרון התליין מאשר להינשא למלך שלא אהבה. כשכרתו את ראשה, בכו המלאכים, ואיך יכולתי אני – ילד רך ששמע את האגדה – להתאפק ולא לבכות על גורלה המר של בת קרקוב היפה?

ולצדן של האגדות שמעתי גם על אסתר'קה. לא בת קרקוב היתה, אלא בת אופוצ'ינו, עלמה יהודיה היתה, שלא סיימה את חייה בגלי הוויסלה ואף לא הגישה את צווארה לגרון התליין. היא נענתה לחיזוריו של המלך הפולני קאזימיז' הגדול ואף ילדה לו שני בנים ושתי בנות. אך למרבה הצער, אף-על-פי שלא היו לו לקאזימיז' ילדים מנשותיו החוקיות,

עירי קרקוב (המשך)

בכיר הראשית של קרקוב לא היו תמרונים כאלה אפשריים, לא-כל-שכן בחנות המפוארת של אבי, חנות של חרסינה-בדולח-ונברשות, אשר בחזיתה היו שני חלונות-ראווה עצומים, גלויים לכל עין. על כן היתה חנותו של יעקב גרוס סגורה ביום א' ופתוחה בשבת.

אבל בחגים העיקריים, ראש השנה, יום הכיפורים וראשון-של-פסח היתה חנותנו נעולה ואנו – שלושת הבנים – היינו הולכים עם אבא – ל"טמפל" – "מקדש הפרוגרסיבים", שברחוב מיודובה. שם האזנו בנפש חפצה לדרשותיו של הנואם בחסד, ד"ר יהושע טהון, מנהיג הציונים הקרקובאים, שבדרשותיו רמז על ציון כעל פתרון ל"בעיה היהודית". "לא בעד תכונותינו הרעות שונאים אותנו אלא בעד הטובות" – היה ד"ר טהון מרעים בקולו מעל הבמה. הוא היה ציר בפרלמנט הפולני – ה"סיים" – ודיבר פולנית צחה ורהוטה כרוב יהודי קרקוב – גם אלה שהיו להם פיאות וזקנים.

נשתתקו צלילי "כל נדרי" האחרונים וד"ר טהון עלה על הבמה. רעד עבר בקהל. שעה ארוכה שתק האיש, סוקר בעינינו את הקהל שגדש את האולם הענקי מפה-אל-פה, ואז פתח בדברים חרישיים "מאזני יראי-השם"... ומיד אחר כך הפריח לחלל האוויר פסוק מהתפילה או מן ההפטרה ואת-אט היה מגביר קולו ומפליג בדרשתו עד שהגיע לטונים גבוהים, כשהוא מטיח האשמות כבדות בצוררי-ישראל ושופע דרכי נחמה ותקווה לעם-הנצח. דבריו היו מלאים אהבת-ישראל, אך הוא לא חסך את שבט-ביקורתו מ"האריסטוקרטים היהודים", אותם אדונים חובשי-ציילינדרים שבאים לבית-הכנסת פעם אחת בשנה, בליל כל-נדרי, "אסימילנטים חובשי-פראקים" היה מכנה אותם. דרשותיו של ד"ר טהון הן שמשכו את הקהל אל ה"טמפל". ההמונים הקשיבו להן בחרדה, בפה פעור, ועוד זמן רב לאחר החג נהגו לצטט מתוכן ולנתח את משמעותן.

נתן גרוס
מתוך: "ונותרה רק אגדה: זכרונות מקרקוב היהודית", 1986

בתיכוני ישראל לומדים על קרקוב

במסגרת תכנית הלימודים המעודכנת של משרד החינוך לתלמידים הלומדים יחידות הגבר בהיסטוריה, מוצע להם ללמוד על קהילת יהודי קרקוב בתקופת השואה.

בדברי ההסבר באתר משרד החינוך נכתב: לימוד הנושא מזמן אפשרות לתלמידים להעמיק את לימוד השואה באמצעות הכרת קהילה אחת – מיקרוקוסמוס של גורל היהודים בתקופה זו. כאן נפרסת תמונה רחבה ומורכבת, המתארת את חיי היום-יום של יהודי קרקוב בתקופת השואה, תוך הדגשת הקווים היחודיים של גטו קרקוב לעומת גטאות אחרים. הנושא מאיר את דפוסי החיים של יהודי קרקוב בעיניהם של צעירים ושל בני נוער יהודיים, המתארים את חייהם כפי שהם משתקפים בעדויות. בצד ההיבט האישי מתוארים תהליכים היסטוריים המלמדים על המדיניות הגרמנית שהופעלה בגטו קרקוב, ועל מורכבות היחסים בין יהודים לפולנים בתקופת השואה.

נושאי הלימוד: המדיניות הנאצית כלפי יהודי קרקוב עד הקמת הגטו - אירועי המלחמה, השלטון הגרמני ומעשי הטרור, מדיניותה נאצים כלפי היהודים וכלפי הפולנים, הקמת היודנראט ותפקידיו, דרכי ההתמודדות של היהודים עד הקמת הגטו בעיר קרקוב; גטו קרקוב עד תחילת ביצוע "הפתרון הסופי": הקמת הגטו, דפוסי הפעולה של היודנראט בגטו קרקוב, ההתמודדות היהודית עם בעיות הקיום ופעילות תנועות הנוער; גטו קרקוב בתקופת "הפתרון הסופי": הגירוש הגדול ביוני 1942, התמודדות תושבי הגטו ושלבים ב-"פתרון הסופי" של יהודי קרקוב; המאבק המחתרתי וחיסול הגטו – ההארגנות המחתרתית של תנועות הנוער בגטו, קשייה ולבטיה של הפעילות המחתרתית עד לגירוש אוקטובר 1942, הפעילות המחתרתית נגד הגרמנים וחיסול גטו קרקוב.

ספרי הלימוד המומלצים בנושא הם ספרה של פליציה קראי, **"פנים רבות לגבורה – קהילת יהודי קרקוב בתקופת הכיבוש הנאצי"** בהוצאת יד ושם וספרה של יעל פלד, **"קרקוב היהודית 1943-1949: עמידה, מחתרת, מאבק"**, בהוצאת בית לוחמי הגטאות.

"שלושת הדגים" של משפחת פיילגוט

קבוצת הוקי קרח של מכבי: שלישי מימין הוא השוער ארנולד (אהרון) פיילגוט (Feilgut) ז"ל, לובש בגד מגן אופייני לשוער, להגנה מפני כדור ההוקי קרח, שהוא דיסק שטוח ונוקשה. אהרון פיילגוט הגיע כצופה למכביה השניה שנערכה בתל אביב ב-1935, וחזר לקרקוב, אל משפחתו. הוא ניצל תודות לעובדה שנמנה על "רשימת שינדלר".

האחים ברנרד ופרדיננד פיילגוט (פרדיננד היה אביו של ארנולד) הפעילו מסעדה ידועה באיזור הכפר המרכזית, ברחוב Szczepanski, בשם Trzy Rybki ("שלושת הדגים"). גם היום פועלת במקום מסעדה באותו שם, וגם באתר של עיריית קרקוב וגם באתר של המסעדה מצויין כי המסעדה בבעלות משפחת פיילגוט הפעילה את המקום לפני המלחמה.

קבוצת הוקי קרח של "מכבי קרקוב", 1928.

גורלם של שכיות הקודש של בתי הכנסת בקרקוב

הקהילה היהודית בפודגוז'ה, ברחוב לימנובסקי 2. הצלחתי אז לאסוף את כל ספרי התורה הכשרים והפסולים, כמאה וחמישים ביחד, מנורות, פרוכות, מפות רקומות מבית הכנסת של הרמ"א, וכן כמה פנקסים עתיקים.

העגלה האחרונה הגיעה כבר אחרי השעה תשע בערב ב-20 במרס 1941. הואיל והיתה סכנת נפשות להמצא ברחוב אחרי השעה תשע בערב, שעת העוצר, ביקשתי מעוברים ושבים שיעזרו לנו להוריד את הרכוש היקר מן העגלה ולהכניסו לפרוודור של בניין הקהילה. במשך רגעים מספר בוצעה המלאכה.

בבתי הכנסת נשארו רק ספסלים ושולחנות, ארונות קודש, וכן מנורות על התקרה שאי אפשר היה להורידן. ספרים וסידורים העברנו לבית הכנסת הגדול ע"ש ר' אייזיק, בתקווה שנוכל להעבירם אחרי העשרים במרס.

ביום 24 במרס קיבל ועד הקהילה, בראשותו של ד"ר רוזנצוויג, הוראה למסור את כל המפתחות של כל בתי הכנסת לידי "טרויהאנדשטלה" (Treuhandstelle), הנציגות האזרחית הכלכלית של הממשלה הגרמנית... מצאנו דרכים שונות אל "הממונים על הבתים", וכך הצלחנו להעביר לתוך הגטו חלק מהשולחנות והספסלים, קצת ספרים יקרים וסידורים וכמעט את כל ארונות הקודש. את המנורות התלויות על התקרות אסור היה להוריד, הן היו מיועדות על ידי הגרמנים לקישוט הטרקלינים של המושל הנס פרנק וחבר מרעיו.

הרמ"א, "בית הכנסת הגבוה", בית הכנסת של הקופה (קופרשול), "בית הכנסת ע"ש רב אייזיק" ועוד. לפיכך הייתי נאלץ לטפל בכל בית כנסת לחוד, ולפי הוותק התחלתי בבית הכנסת ע"ש הרמ"א, הוותיק מכולם.

מכה ראשונה נחתה על בתי הכנסת בזמן החיפוש שנערך על ידי הגסטפו ברובע השמיני של העיר, המאוכלס יהודים. בבוקרו של ה-4 בדצמבר 1940 נשמעו יריות ורעש של מכוניות צבאיות... למזלנו הסתפקו הפעם הגרמנים בהחרמת כסף וכלי כסף, זהב וכלי זהב, אבנים יקרות ומטבע זר, ומובן שבין הקורבנות של השוד הזה היו גם בתי הכנסת בקרקוב. באותו יום ה-4 בדצמבר גזלו הגרמנים את כל כלי הקודש מזהב ומכסף, כתרי תורה, מנורות וגביעים וכלי קודש אחרים של הקהילה היהודית בקרקוב.

לא היו לי אשליות שאוכל לסיים את מלאכתי במלואה. כבר בימים הראשונים של מרס 1941 הופיע צו בדבר הקמת רובע יהודי בפרבר של קרקוב, פודגוז'ה.... הגירוש לפודגוז'ה הסתיים ב-9 בערב ביום 20 במרס 1941. תוהו ובוהו כללי שלט בזמן הגירוש הזה. שפר עלי מזלי והצלחתי להעביר את מטלטלי לפודגוז'ה ביום 19 במרס, כך שיכולתי ביום האחרון של הגירוש, ה-20 במרס, להתמסר להצלת רכושם של בתי הכנסת, ושוב בלי כל הוראה ועל דעת עצמי. הקהילה היהודית העמידה לרשותי כמה עגלות וכמה אנשים, ובעזרתם הצלחתי להציל מה שניתן להציל, וריכזתי את כל המטלטלין של בתי הכנסת העתיקים בתוך בניין של

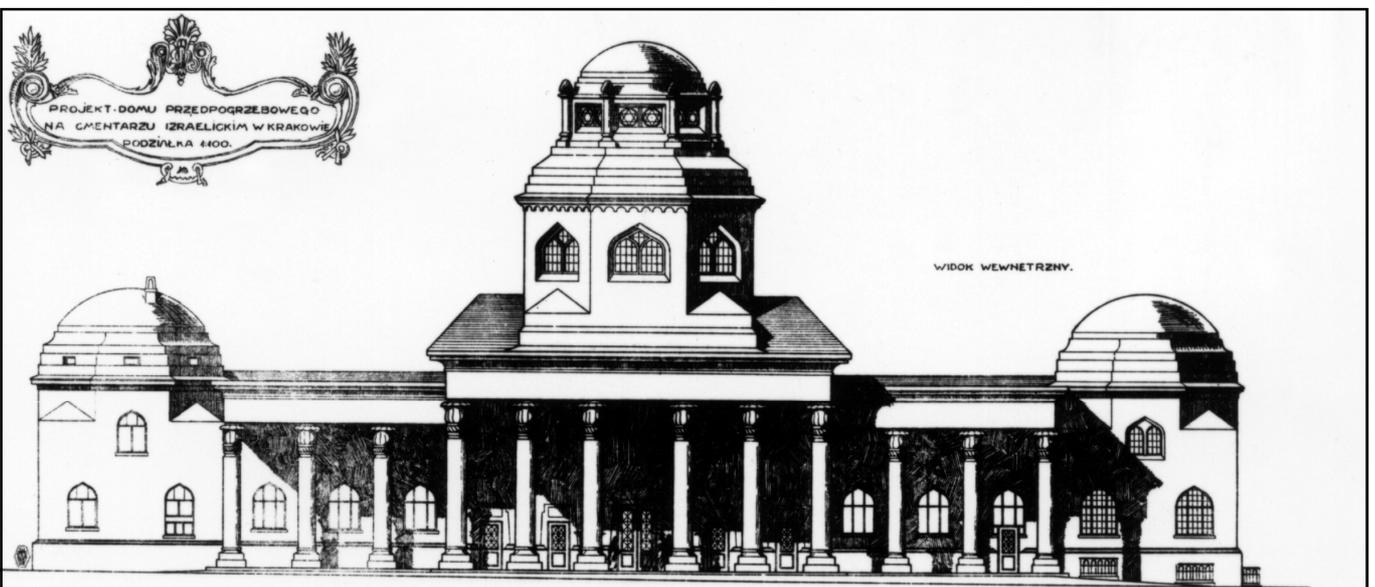
בשנת 1940 התחלתי בפעילות של שמירה ודאגה לכל בניני בתי הכנסת על תכולתם. היתה לי הרגשה שהשודדים הנאצים עומדים להתנכל לשכיות החמדה שלנו.

החלטתי, על דעת עצמי, ובידיעת ועד הקהילה היהודית, עם פרופ' ביברשטיין בראש, לאסוף את כל כלי הקודש מבתי הכנסת, לאחסן אותם במקום בטוח ולהכין כרטיסיית מלאי לפי נושאים, גיל ומקור, עם העתקי כתובות וציורים.

התחלתי את עבודתי ב"בית הכנסת הישן". קיבלתי מן הארכיון של הקהילה את התוכניות הישנות והוספתי שרטוטים משלי, כדי לסמן את מיקומם של כל כלי הקודש, כולל הנברשות העתיקות. אחר כך סידרתי כרטסת, שכללה מספר סידורי של כל חפץ, התאריך של עשיית החפץ, שם התורם, תיאורו המדויק של החפץ, העתק של הכתובת והציור, מקום איחסונו של החפץ ופרטים אחרים. את העבודה הזאת ביצעתי כמעט במלואה ב"בית הכנסת הישן" בחורף של 1940, בעזרת ספרו של פרופ' בלבן והשמש של בית הכנסת.

תנאי העבודה לא היו נוחים. עבדנו בבנין שהיה בנוי כעין מבצר, בחדרים לא מוסקים, כשהקור חודר לעצמותינו, ומתוך פחד תמידי שאנשי הגסטפו – שמתפקידם היה לפרוש חסותם על אוצרות היהדות – עלולים להפתיע אותנו.

שני החדרים הקטנים שנועדו ל"מוזיאון היהודי" ב"בית הכנסת הישן" לא יכלו להכיל את כל כלי הקודש של בתי הכנסת הישנים:

תוכניות של בית הלוויות בבית הקברות ברחוב אברהמה, מראה מבחוץ, כפי שהוגשו לאישור הנהלת הקהילה

גורלם של שכיות הקודש של בתי הכנסת בקרקוב (המשך)

בקיץ 1944 החליטו הגרמנים להכניס מסילת-ברזל לתוך שטח המחנה, כדי לזרז את הטרנספורטים. הבניינים שהיו בתוואי הרכבת נהרסו וביניהם בית הלוויות המפואר.

יום אחד תכננתי להוריד את ארון הקודש מן הקומה הראשונה של בית הכנסת ע"ש ר' אהרון ברחוב יוזפה 3, מול "בית הכנסת הישן". הארון היה עשוי פח ברזל, חלקו העליון עבור ספרי תורה, וחלק תחתון בשביל ספרים. הגענו לשם בעגלה רתומה לשני סוסים והצטרפו אלי ארבעה סבלים יהודים חזקים. מיד נוכחתי לדעת כי ארבעת הסבלים לא יוכלו להזיז את הארון הכבד ממקומו, ועל אחת כמה וכמה להורידו במדרגות מהקומה הראשונה. למזלי עברו כמה שיכורים פולנים, הסתכלו בלגלוג על עבודתנו והודיעו כי בעד חמישים זהוב מוכנים הם להוריד את הארון ולהעמיסו על העגלה. אישרתי את "העיסקה", אך מהיכן לקחת חמישים זהובים? ירדתי לרחוב בתקווה שאפגוש מכר או ארוץ מהר לבניין הקהילה היהודית. לפתע ראיתי כי צועד לקראתי יהודי כבן שבעים, בעל פנים הדורות. זה היה דוד קורצמן. כשיפרתי לו שאני זקוק באופן דחוף לחמישים זהובים, כדי לשלם בעד הורדת ארון הקודש מבית הכנסת הזה, הוציא מיד את הכסף, כשפניו קורנות מרוב אושר. קורצמן הוסיף: "אין לך מושג כמה אני אסיר תודה לך בעד טרחתך להעביר את ארון הקודש הזה לגטו. את הארון הזה הזמנתי אצל יוליאן גולדשטיין – המסגריה הטובה ביותר בקרקוב – מפח שבחתי בעצמי וקניתי ותרמתי לבית הכנסת של ר' אהרון. בקושי הצלחתי לקבל רשיון לצאת ליום אחד מן הגטו, ומטרת יציאתי היתה לראות אם הארון עומד במקומו, ואם כן – לפנות אליך ולבקש להעבירו לגטו". שמחתנו המשותפת היתה רבה. מיד רצתי עם הכסף ועליתי בריצה במדרגות. כשראו החברה מזומנים בידי, התאמצו והצליחו להוריד את הארון הכבד. העברנו את הארון אל הגטו והעמדנו אותו בחדר המדרגות של בית הכנסת "צוקר" ברחוב ונגרסקה 5.

בתוך הבניין של הקהילה היהודית הקצבנו חדר מיוחד לשמירת המטלטלין. מיינו את הפרוכות, איוורנו אותן, ניקינו ופיזרנו בתוכן נפטלין, ומסודרות שמנו אותן בתוך ארונות. ידענו כולנו שבחדר הזה האוצרות היקרים שלנו לא ישמרו זמן רב. ששנו שעין הגסטפו תראה את האוצרות האלה... עמדו על הפרק שתי שאלות: (א) האם הגיע כבר הזמן לקבור את ספרי התורה? (ב) ואם כן, איך לעשות זאת. לבסוף הוחלט שעדיין לא הגיעה השעה לקבור את ספרי התורה. אומנם על ידי קבורה אפשר למנוע "בזיון" ו"חילול השם",

בתום העבודה נעלנו את דלת הברזל לעליית הגג, טייחנו את הפתח, הסרונו את הסולם ואבן כבדה נגולה מלבנו. יהדות קרקוב נשמה לרווחה.

אולם, לא לעולם חוסן...

אי אפשר להשאיר בקר, צאן ועופות בחורף בחוץ. צריפי עץ לא פתרו את הבעיה הזאת בחורף הקר. אבל מפקד המחנה פתר את הבעיה באופן גאוני. המפקד גטה נתן עינו באולם הלוויות הגדול שבתוך הבניין של בית העלמין. שם החליט להכניס את הבהמות והחיות לקראת החורף המתקרב. מיד קרא את חברי, המהנדס גרינברג, ונתן לו פקודה "להתאים" את הבניין בעל הסגנון הביזנטי המובהק עם שלוש הכיפות לצרכי אורווה. הרעיון היה "גאוני" עוד יותר בכך שפגע ברגשותינו העמוקים ביותר. לא ידע הרודן המנוול כי בעליית הגג של ה"אורווה" נמצאים 150 ספרי תורה, פרוכות נהדרות ועוד. והיה בלתי נמנע, שהיום או מחר, אחרי שבוע או אחרי חודש, ימצא האוצר היקר לנו מכל.

אינני יודע מתי זה קרה ואינני בטוח אם יודע מישהו מתי גילו הגרמנים את המחבוא שלי ולאן לקחו את הכל. יש להניח שהאוצר הועבר מחוץ למחנה, אפילו מחוץ לקרקוב. במקום, כלומר בתוך המחנה, לא חוסל האוצר, כי היינו יודעים על כך. מי יודע, אולי משרד התעמולה המקומי בקרקוב העביר את האוצר למכון הגרמני לחקר התנ"ך שבפרנקפורט על נהר מיין.

אחרית דבר – האוצר לא נמצא עד היום.

יעקב שטנדיג,

מתוך: פלשוב, עמודים 175-178

אבל הקלף והכתב בספרי התורה המוטמנים בתוך האדמה עלולים להתקלקל... לבסוף נתקבלה הצעתי להעביר את ספרי התורה לעליית גג בבנין הראשי של בית העלמין החדש ברחוב אברהם 3.

הבניין הראשי של אולם הלוויות היה מחולק לשלושה חלקים, וכל חלק היה מכוסה בכיפה אוריינטלית. הכיפה האמצעית היתה בגובה של 25 מטר, ושתי הכיפות הצדדיות בגובה של 12 מטר. הכיפות היו כולן על ציר אחד, כשבנייהם מקשרים מבנים של קומה אחת עם גג בטון שטוח ועם עליית גג. לאחת מהעליות הגג הובילו מדרגות בטון. עליית גג זו היתה שמישה, מפני שהגג מעליה בודד היטב ולא חדרה דרכו רטיבות. לעומת זאת, עליית הגג השנייה, שבה רצינו להשתמש לאחסנת ספרי התורה, לא היו לה מדרגות והיתה רטובה כי הגג מעליה לא כוסה בנייר זפת. האמנו שבמוקדם או במאוחר ינחלו הגרמנים מפלה, ולמקום מסתור זה היו כל הסיכויים למלא את תפקידו.

מחלקת הבנייה של הקהילה עיבדה הצעת תקציב לבידוד הגג וסידור גישה לעליית הגג, וועד הקהילה אישר את התקציב הדרוש לכך בסך 6,000 זהובים. הפתחים היהודים דינר, פאלטרר ולאנגר ביצעו נאמנה את מלאכת כיסוי הגג, אחר כך סודר פתח בתקרה עם דלת ברזל, הוצב סולם גבוה, וכבר אפשר היה לעלות לעליית הגג ולרדת ממנה.

לשכת העבודה הגרמנית נתנה לנו כמה רשיונות יציאה מהגטו בשביל כמה פועלים שהיו צריכים לבצע עבודות מסויימות בבית העלמין החדש. ניצלנו את הפועלים האלה והעברנו עמם, יום יום, את ספרי התורה והטמנו אותם בעליית הגג.

האם פליקס דז'יובה הוא חסיד אומות עולם?

אלא הניח להם לשבת בשקט עד גמר יום העבודה, עד לשובם של העובדים אל תוך הגטו.

אחרי זמן לא רב נודע העניין לגסטפו, באמצעות המלשין מרצלי גרינר. שפסי עצמו, שהוציא את רשיונות המעבר, נאסר ואחר כך הוצא להורג.

פליקס דז'יובה ויוזף זאינוץ עזרו לבנימין האלברייך, שהיה חבר פעיל ב-ZOB (Zydowska Organizacja Bojowa - ארגון יהודי לוחם) לצאת מן הגטו והשיגו עבורו רישיון עבודה ב"ספקטרום". במפעל עבדו משעות הבוקר המוקדמות עד מאוחר בערב. בזמן "האקציות" בגטו לא עבד המפעל, ובעת השתלטות הגסטפו על הגטו כדי לחסלו נסגר המפעל. מאוחר יותר, לאחר שחוסל הגטו, חזרה הפירמה "ספקטרום" וחיידשה את פעילותה. פליקס דז'יובה היה גם בין המעטים שבזכותם ניצלו מהרס כללי חלקי פסל גרונוואלד שפוץ בכיכר מאטייקו.

פליקס דז'יובה לא זכה בתואר "חסיד אומות העולם", אף כי ב"יד ושם" נפתח תיק בענינו. האם מישהו מכס או מבני משפחתכם עבד במפעלו? האם מישהו יכול להעיד עליו ועל עוזריו?

הרוקח תאדאוש פאנקיוויץ' אשר תאר בספרו "בית מרקחת בגטו קרקוב" את קורותיו של הגטו ויהודיו, מספר, בין היתר, גם על פליקס דז'יובה שהעסיק יהודים במפעל שלו ברחוב טארגובה.

וכך נכתב בספר, בעמודים 12-13: "מלבד בית המרקחת 'מתחת לנשר' היה בתחום הגטו עוד מפעל פולני: בית חרושת לזכוכיות אופטיות, ברחוב טארגובה 6, סמוך מאד לבית המרקחת. בראש המפעל עמד עסקן של מפלגת PPS (Polska Partia Socjalistyczna) - המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, פליקס דז'יובה. בד בבד עם ניהול המפעל הנמצא בגטו הוא ניהל גם את חברת "ספקטרום", שייצרה זכוכיות לשעונים וחלונות למכוניות. מרכזה נמצא הרחק מעבר לתחום הגטו. שני המפעלים עבדו בשביל הצבא.

פליקס דז'יובה היה יכול להשיג בקלות יחסית רישיונות מעבר לעצמו ולעובדים במפעלי הזכוכית. הוא ועוזריו - ואנדה קלוסובה, יוזק מיקה ותומאש פרסקי - הצטרפו לרשימת האנשים שעזרו ליהודים. משימתו של פליקס דז'יובה היתה להשיג אצל מי שהיה אז מנהל "שירות העבודה" ק' שפסי, כמה עשרות תקנים ליהודים, לעבודה בפירמה "ספקטרום". יהודים אלה נתבקשו לעבודה בתור מומחים, למרות שלא היה להם כל קשר למקצוע זה. ואמנם פליקס דז'יובה לא העסיק אותם,

גאת, כלבים... מחנה פלשוב "שלי"

פלשוב, מחנה קרוב לקרקוב. מחנה אשר שמו ושם מפקדו: אמון גאת, צרובים היטב בעור חי. אמא ואבא שלי, באשה לבית טונבאום ולאון קיכלר שרדו בו. הם הובלו לשם מגיטו קרוב, כשהיו כבר נשואים. אמא ואבא נישאו באהבה גדולה בגטו בעצם ימי המלחמה. 31 במרץ 1942.

גאת כלבים, גאת כלבים, גאת כלבים... כך צרחה אמא בלילות הצרחות עדיין מהדהדות בלבי... הייתי ילדה. לא הבנתי. רק הרגשתי. וכמה פחדתי. כל כך התביישתי. לא גיליתי לאיש. נשאתי את המשא הזה על כתפיי, בתוך לבי, בתוך הבטן. הייתי בטוחה שאמא שלי משוגעת. ילדה קטנה, רזה, מופנמת ועצובה.

פעם שמעתי את אמא מספרת לשכנה רחל הצברית, ביידיש: אמון גאת היה מפקד פלשוב (אז הבנתי מה זה גאת) הוא היה רוצח יהודים אסירים במחנה, בעצמו. שעשעוע שכזה... גם דאג שכל האסירים יראו.

אחת משיטות הרצח היתה שיסוע היהודי בעזרת כלבים. רולף ורלף, שני כלבים שהיו אהובים עליו ביותר. אחד לבן עם כתמים שחורים, ואחד שחור עם כתמים לבנים.

יום אחד נכנס גאת עם הכלבים למתפרה בה עבדה אמא. היא היתה אמורה לתקן את מכנסי הרכיבה של גאת, בפקודת האחראית. בשני צידי המכנסים היו לולאות וכפתורים. אמא ספרה אותם כדי לוודא שהמספר זהה. הוא ניגש אליה ושאל אותה בגרמנית: כמה כפתורים ספרת? הכלבים עמדו על ידה והיא דמיינה שסופה קרוב... 13, ענתה לו בגרמנית. אמא ידעה רק פולנית. אולי אלוהים שלח מלאך שיילחש לה מה לענות... גאת הינהן בראשו ויצא.

אמא ניצלה. ניצלה בגופה. אך נשמתה מתה. גאת והכלבים היו סיוט חייה ולילותיה.

ציפי קיכלר

מתוך: חוברת 14 של "להיות ולחיות" בטאון "בית להיות" בחולון

אבלים ומצטערים על מות חברתנו היקרה

ארנה (אדה) איזנברג
ז"ל

לבית שיינהרץ

משתתפים

באבלה הכבד של המשפחה על מותו חברנו

אליעזר (גוסטק)

בנקין ז"ל

אבלים יחד עם המשפחה על מותה של

לנה (לוניה) רוזנר ז"ל

לבית הרצוג, קרקובאית, בוגרת "הנדלובקה" וניצולת שינדלר

”עוף החול“, אירנה צינוביץ ז”ל

אירנה בשנת 1947

למחנה בצ'נסטוכובה, שם הצליחה להשאר בחיים עד סוף המלחמה. אחרי השחרור הגיעה לישראל דרך גרמניה. כשביקרתי בישראל זכיתי לקבלת פנים חמה ולבבית מצד אירנה ובעלה והם אף אירחוני בביתם.”

זהו סיפורו של אמי ז”ל ושל דור שלם בעצם. וביום הזה אני שואלת, כבכול יום מאז עמדתי על דעתי, כיצד אנשים כאמי ז”ל, אשר נעוריהם נגזלו באכזריות לא אנושית, ביתמותם המוקדמת מדי, אנשים אשר שהו בתת-תנאים בשלושה מחנות ריכוז, אחרי כל הזוועות שחוו וראו... כיצד מצאו את הכוחות ונעמדו על שתי רגליים. השתקמו - מי יותר מי פחות - הקימו משפחות, העמידו דור חדש, בנו חברה ומדינה לתפארת... ושמחו!!! אוי כמה הם ידעו לשמוח... איך!?

ואמא שלי, שרבים מאתכם הכירו כל כך מקרוב הייתה אשה שמחה ומשמחת, מלאת חיים, מטופחת להפליא, מתנדבת סדרתית, אופטימית ואנרגטית. איך עשתה את כל זה?! ואולי התשובה נטועה בשתי מלים: אומץ וגבורה!!! רבבות הניצולים כאמי ואבי ז”ל הפרטיזן, היו גיבורים, גילו אומץ ותושיה חסרת תקדים בדבקותם בחיים, בהישרדות, בנחישות לחיות ולספר. כל כך רצו לזכות בחיים, ולספר לדורות הבאים.. ואני... העדות לכך שעה שעה, יום יום, שנה שנה ממניין שנותיי.

שלוש שנים אחרי ואני עדיין מתקשה לעכל. בחודש אוקטובר 1942 נרצחו הוריה של אמי, בחודש אוקטובר החזירה נשמתה לבורא עולם. ואולי לא במקרה? יהי זכרה ברוך.

מיה גולדנברג

שלוש שנים מלאו לפטירתה של אמי אירנה הלפרן צינוביץ ז”ל ילידת קרקוב, פולין.

בספרו ”בית-מרוקחת בגטו קרקוב“ כותב תדאוש פאנקיוויץ, חסיד אומות עולם, מספר משפטים על ארוע שבו היתה מעורבת אמי, וכך הוא כותב: ”כמעט כל המשלוחים יצאו דרך ככר זגודה. וכאן גם האיכו בהמונים היוצאים. ובינתיים קורים אצלנו דברים מוזרים

ביותר. בכל פעם מגיח אלינו מישהו אחר, מוסר לנו פתקים, מבקשים מאתנו שנעביר הוראות אחרונות לקרובים, שנודיע על שינוי החלטות. אנשים מוכים ופצועים מבקשים עזרה.

זכורוני, שבאותו זמן פרצה לבית המרקחת עלמה יפה, דחפה הצידה את האנשים שעמדו בדרכה, חלפה דרך חדרי בית המרקחת ונעלמה מעינינו. בשנת 1956 קיבלתי מכתב מישראל, מאותה עלמה. היא הזכירה לי את המאורע והסבירה שניצלה את המהומה כדי להסתתר בחדר השני של בית המרקחת. שם ישבה זמן-מה תחת אחד השולחנות ואחר-כך יצאה דרך דרך הדלת האחורית ודרך החצר עברה לרחוב אחר. שמה של העלמה אירנה הלפרן ומוצאה ממשפחת סוחרים אמידה. לאביה היה בקרקוב בית-מסחר לפרוות, ברחוב גרוזצקה. עוד כתבה שהוריה נרצחו ב”אקציה” של חודש אוקטובר 1942 ואילו היא הועברה למחנה פלאשוב, מפלאשוב - למחנה סקראזייסקו, לבסוף

חסידי אומות עולם

מי ניצל בזכותם של פולנים אשר טרם הוכרו כ”חסידי אומות עולם”
מתקפה לפנות בהקדם ל”יד ושם” המחלקה לחסידי אומות העולם,
ת.ד. 3477, ירושלים 90134 Righteous.nations@yadvashem.org.il

האמנות בקרקוב

הצו ”לא תעשה לך פסל ותמונה” הגביל את האמנות היהודית הדתית לנושאים מעולם הצומח והחי בלבד. היהדות לא פיתחה אמנות לשם אמנות וקישוט בלבד, וחפצי האמנות היהודיים היה להם אופי שימושי. חפצי האמנות הנפוצים ביותר היו כלי קודש הקשורים בתפילה ובמנהגי דת, כגון: מעילים לספרי תורה, פרוכות לארונות הקודש ומנורות וחנוכיות שונות. כל בית כנסת היה מזמין בעצמו את כלי הקודש הדרושים לו והיה שומר על שלמותם.

כלי הקודש היו קשורים קשר הדוק בתולדות עם ישראל וגם עליהם עברו, כמו על כל עם ישראל, גירושים ונדודים, שוד וביזה. ואם נוסף כי גבאי בתי הכנסת לא היו בקיאים בתורת האחזקה (קונסרבציה) ולא נעשה שום נסיון לרכז את שרידי האוצרות במוזיאונים, נוכל להבין את

המצב העגום של כלי הקודש עד לתקופה הנאצית. אפילו קהילת קרקוב, שבה נמצא ב”בית הכנסת הישן” (אלטע שול) כעין ”מוזיאון יהודי” לא הצטיינה בשמירת כלי הקודש שלה.

שנים מספר לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה יסדתי בעזרתה של מנהלת בית הספר המקצועי לבנות ”מרכז עבודה” (Ognisko pracy), הגברת עליזה פרנקל, מחלקה מיוחדת לרקמה בבית הספר הזה. מטרת המחלקה הזאת הייתה לעודד את מלאכת הריקמה של כלי הקודש, וכן לתקן את הריקמות הישנות של מעילי ספרי התורה והפרוכות של ארונות הקודש. הנרתיקים הנהדרים למצות, מתוצרת הקורס הזה, היו במשך שנים אחר כך מבוקשים ביותר בתערוכות, תודות לרמתם הגבוהה מבחינת אמנות הקישוט והריקמה עצמה.

יעקב שטנדיג,
מתוך: ”פלאשוב” עמוד 173

נגינתו המקוטעת של החצוצרן מקרקוב

בשנת 1241 כמעט שנהרסה כליל קרקוב שבפולין במהלך הפלישה המונגולית. עד ימינו, אחד מסמליה של העיר הינו לאיקוניק (Lajkonik) המיוצג על ידי גבר מזוקן שחובש לראשו כובע מנוקד האופייני לטטארים, לבוש בתלבושת מונגולית, וסוס עץ כרוך סביב מותניו. מקורה של הדמות טרם התברר. אחד הסיפורים מתאר כיצד הדפו אנשי קרקוב את הפולשים כשהרגו את מנהיגם, טטאר חאן. גיבור הניצחון לבש את בגדיו של חאן, ורכב על סוסו לתוך העיר השמחה והצוהלת.

גרסה אחרת מספרת כי הטטארים הגיעו לשערי העיר בלילה, אך בחרו שלא לתקוף אותה עד שיבליח אור הבוקר ופנו לחנות ליד הנהר. כמה מובילי עצים במורד הנהר הבחינו בהם, וכשנכנסו אל העיר ביקשו להתבדח על חשבון תושביה. הם לבשו בגדים טטאריים, עלו על סוסים וניסו להלך אימים על עוברי אורח. היו אנשים שסברו באמת כי שערי העיר נפרצו, אך לרווחת כולם תיכף נתברר כי מדובר במהתלה.

את לאיקוניק ניתן לפגוש ליד הבזיליקה של מריה הקדושה בקרקוב, שנבנתה מהריסותיה מחדש באמצע המאה ה-14. אף היא מהווה אתר חשוב בעיר. כל יום, מדי רבע שעה, נשמעת מאחד ממגדליה תרועת חצוצרה בת חמישה תווים הקרויה Hajnal Mariacki. על פי מסורת ארוכת שנים, נקטעת הנגינה בפתאומיות באמצעה. סיבת הדבר אינה ידועה במדויק.

לפי אגדה שנעשתה פופולארית

בעשורים האחרונים, במהלך אותה פלישה במאה ה-13, הבחין שומר זקן שניצב על אחד ממגדליה של קרקוב, בענן אבק המיתמר במרחקים וגדל ומתפתח מרגע לרגע. הטטארים דהרו לעבר העיר. על מנת לעורר את תשומת ליבם של התושבים לסכנה המתקרבת, ניגן השומר בחצוצרה שוב ושוב אותה המנגינה. שומעיו אשר בתחילה היו נבוכים, התעשתו במהרה ותפשו כי התקפה ממשמשת ובאה. הטטארים האיצו בסוסייהם ושלפו את חרבותיהם, אבל הקשתים הפולנים התמקמו כבר בעמדותיהם על חומות העיר, וירו את חיציהם לעבר הפולשים עד שהם נאלצו לסגת וקרקוב ניצלה.

כששככה שמחת הניצחון הבחינו אנשי העיר כי החצוצרן שהתריע על הסכנה אינו נראה עוד בראש המגדל. כשהגיעו לשם מצאו אותו שוכב על הארץ, חץ נעוץ בצווארו, החצוצרה עדיין בידי, וחוברת תווי הנגינה פתוחה באמצעה.

הגרסה המוקדמת ביותר של אגדה זו מצויה בספר הילדים 'החצוצרן מקרקוב' שפרסם בשנת 1928 הסופר האמריקני אריק קלי. הוא היה פרופסור לאנגלית אשר לימד באוניברסיטה היגאלונית בקרקוב בשנים 1925-1926. קלי לא דיבר פולנית ושמע אודות החצוצרן מקרקוב מפי עמית דובר צרפתית. כפי הנראה, האגדה שיצר יש מאין מורכבת משני מקורות.

ב-7 ביולי 1901 מת חצוצרן בנסיבות טבעיות במשמרת חצות. מדריך תיירות משנת 1926 גרס כי מותו של אותו חצוצרן היא הסיבה לסיומה הפתאומי של הנגינה, אך שם אינם מוזכרים הטטארים או חיציהם. גרסה נוספת משנת 1861 שהתחקתה אחר שורשיו של לאיקוניק, תיארה שומר על מגדל כנסייה שהשמיע תרועת אזעקה עם התקרבות הטטארים, אבל שם לא מוזכרים מותו או חציהם שנורו לעברו. הספר עטור-הפרסים הפך את מחברו, אריק קלי, לכוכב שנדד מחוץ לחוף במולדתו כדי להופיע בפני קהל קוראיו. ספרו טרם תורגם לעברית לפי שעה.

יהודה בלו

benhateva.wordpress.com/
2011/04/26/70017/

קוראים כותבים,

אודה לכל מי שהכיר את אבי ומורי ר' מנחם מנדל רויכר ז"ל איש קרקוב, ואשר יוכל להוסיף לי מידע אודותיו. טלפון 054-8455123.

ירוחם רויכר

אני מחפשת מידע על משפחתם של סבי, **אברהם וגולדה בנקין** וילדיהם, אשר התגוררו לפני המלחמה ברחוב קרקובסקה 5, וברשותם היתה חנות פרוות ברחוב קרקובסקה. מי שיכול לשפוך אור על קורותיהם לפני המלחמה ובשנות המלחמה מתבקש לכתוב ל-tlcmstdig@zahav.net.il.

שרה גולדפרב לבית בנקין

לכתבה על שימור הזכרון בירוסלב אני מבקשת להוסיף את שמו ופעלו של אדם אפטוביץ, שיזם את מפעל הנצחה ונפגש עם ראשי ערים ברחבי פולין למען מטרה זו. עבודתו נושאת פרי ובכ-30 ערים בפולין יערכו בקרוב טקסים להנחת לוחות זיכרון לזכרם של יהודי המקום.

אילונה קוזין

בגליונות הבטאון נפקד מקומן של כתבות על קורותיהם של אנשי קרקוב אשר בזמן המלחמה ברחו לרוסיה, היו שם במחנות עבודה ובסיביר, או שרתו בצבא הרוסי או הפולני של אנדרס או של ונדה וסילבסקה, סבלו מקור, רעב ומחלות, הקימו ארגונים דוגמת ה-Z.P.P, מתו שם או שרדו וחזרו אחרי המלחמה לפולין או עלו לישראל. נא שלחו לנו כתבות על גורלם של אלה.

צבי גרינגרס

האיש הגבוה הימני ביותר העומד בתמונת "קבוצת האגרוף" שהתפרסמה בגליון האחרון, לובש גופיה לבנה, הוא **שמעון (שימק) פנצ'ר**, שהיה אלוף פולין באיגרוף. משפחתו התגוררה ברחוב קופה 4 ואמו היתה מיילדת. בזמן המלחמה הוא ברח לרוסיה ושם מת מרעב. בקבוצת האגרוף השתתף גם **מריאן וקשלאג**, שעלה לישראל אחרי המלחמה.

אברהם בלוס

אני מציע להקים בפלשוב "מחנה בזעיר אנפין", על מנת להמחיש למבקרים במקום כיצד נראה המקום. האנדרטה אינה ממחישה דבר, והמבקרים במקום אינם יכולים לדמיין מה היה שם.

מרדכי לוסיטיג

Hejnal Mariacki

